

ХАЛҚ ТОПИШМОҚЛАРИ ЭПИГРАФ СИФАТИДА

Н.Тошева

Аннотация

Мақолада Лукмон Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” романига эпиграф қилиб олинган топишмоқнинг асар воқеаларини очиб беришдаги поэтик вазифаси ёритилган.

Аннотация

В статье раскрывается поэтическая функция загадки, взятой в качестве эпиграфа к роману Лукмона Бурихана “Жазирамадаги одамлар”.

Annotation

The poetic function of the riddle, which is used as epigraph in the novel by Lukhmon Burikhon “Jaziramadagi odamlar” (“People under the heat”) is revealed in this article.

Таянч сўз ва иборалар: эпиграф, топишмоқ, фольклор, роман сюжети, роман қаҳрамонлари.

Ключевые слова и выражения: эпиграф, загадка, фольклор, сюжет романа, герои романа.

Keywords and expressions: epigraph, riddle, folklore, the setting of the novel, the characters of the novel.

Эпиграф (юн. epigraphe - битик, сарлавҳа) – асарнинг бошланишида сарлавҳадан кейинроқ ёки унинг бўлим (боб, фасл) лари бошида келтирилувчи қисқа, одатда, эътиборли манбалардан (халқ ижоди, машҳур кишиларнинг пурҳикмат сўзлари ва ш.к) олинган кўчирма, цитатанинг бир кўриниши [1.366].

Бадий адабиётга насрий асарга мос келадиган эпиграф танлаш ижодкордан катта билим ва савия талаб қилади. Ижодкор томонидан танланган эпиграф асарнинг мезон-моҳиятини ифодалаши керак. Улуғ адиб А.Қаҳҳорнинг ўз асарларига танлаган эпиграфлари бунга мисолдир. У “Осмон йироқ, ер қаттиқ” (“Бемор” ҳикоясига), “Отнинг ўлими итнинг байрами” (“Ўғри” ҳикоясига), “Ола қарға қағ этади, ўз вақтини чоғ этади” (“Башорат” ҳикоясига), “Уйлар тўла нон, оч-наҳорим болам, Ариқлар тўла сув, ташнаи зорим болам” (“Анор” ҳикоясига) кабилари эпиграф қилиб танланган. Эркин Воҳидов эса “Рухлар исёни” достонига ҳинд шоири Назрул Ислоннинг “Туғилгансан озод, мудом озод бўлиб қол!” сатрини, замонавий наср намояндаларидан бири бўлган Исажон Султон ҳам “Шамолли кеча” ҳикоясига Р.Раҳматнинг: “Етим бола, ҳой бола, синглинг қани, бой бола?” сўзларини эпиграф сифатида ишлатган. Эпиграф орқали сўз устасининг асаридан кутаётган асл мақсади англашилади. Бадий асарларда қўлланаётган эпиграфлар ўқувчини асар

воқелигига олиб кириб, унга асар ҳақидаги илк маълумотни бериш вазифасини ҳам бажаради.

Ўзбек адабиётида эпиграф сифатида кўпроқ мақоллар, цитаталар ёки ривоятлар айрим насрий асарларга (С.Аҳмаднинг “Қорақўз мажнун” ҳикоясига Қуръони Каримдаги “Бақара” сурасидан) ҳадислардан эпиграф танланган.

Асқад Мухторнинг “Чинор” романида олти ривоят келтирилган бўлиб, чинор ҳақидаги ривоятни асарнинг бош эпиграфи деб ҳисоблаш мумкин.

Замонавий адабиётимиз намояндаларидан бири бўлган Лукмон Бўрихон юқоридаги қоидалардан бироз чекинган ҳолда “Жазирамадаги одамлар” романига “Бир отим бор, ажабгина, думлари гажаккина. Ҳали келса ... кула-кула ўласиз”, деган топишмоқни эпиграф сифатида танлаган.

“Топишмоқ (“чистон” – форсча, “у нима”) - нарса ва ҳодисаларнинг хусусиятларини кўчма маънода рамз ва ишоралар орқали айтиш ва тингловчиларнинг у нарса, ҳодисаларни фаҳму фаросат билан айтиб беришига асосланган поэтик жанр” [2.154].

Ҳозирги бадий адабиётда ижтимоий-сиёсий воқеалар тасвирига қараганда инсон руҳияти тасвирига катта урғу берилмоқда.

Адибнинг бу романида ҳам жамиятда

Н.Тошева – Навоий вилояти, Хатирчи тумани 74-умумий таълим мактаби она тили ва адабиёти фани ўқитувчиси.

бўлаётган ижтимоий-сиёсий воқеалар эмас, балки инсон кўнглида кечаётган кечимлари, унинг ички сезимлари қаламга олинади. Романга ёзувчи нега бу топишмоқни эпиграф қилиб танлаган, топишмоқ асар мазмунига мос олинганми? Бу саволларга, албатта, романни ўқиганимиздан сўнг жавоб оламиз.

Топишмоқ аслиятга кўра: “Бир отим бор ажабгина, думлар гажаккина, Ҳали келса кўрасиз, кўрқа-кўрқа ўласиз” [3.19].

“Топишмоқлар жаҳон гўзаллигини кўришга, ҳаёл ва тасаввур қилишга, дунё қувончларидан барҳаманд бўлишга ёрдам беради.

Ўзбек халқи яратган топишмоқлар унинг ижтимоий ҳаёти ва турмушининг барча томонларини қамраб олади [3.19].

Адиб бу топишмоқни аслига кўра бироз ўзгартирган ҳолда қўллаган бўлиб, унинг жавоби чаёндир. Чаён—заҳарли ҳашарот. Уни кўрган одам, албатта, унинг устидан кулмайди, балки кўрқади.

Шу ўринда бир савол туғилади. Ёзувчи нега бу топишмоқни ўзгартирган ҳолда романга эпиграф қилиб олди? Роман ғояси ва топишмоқнинг боғлиқлиги мавжудми? Кузатишларимизга қараганда, бу топишмоқнинг халқ орасида аслига кўра варианти эмас, балки адиб қўллаган варианти учрар экан. Боболаримиз, момоларимиз бу топишмоқни невараларига кўрқмасликлари учун кулгили тарзда баён қилишган экан.

Эпиграф сифатида танланган топишмоқнинг жавоби “чаён”дир. Асар воқеалари, қаҳрамонлари, уларнинг характер ва руҳияти билан танишар эканмиз, топишмоқ матни ҳам, унинг жавоби ҳам асарга нечоғлик мос танланганлигининг гувоҳи бўламиз.

Чаён рамзий маънода қўлланган бўлиб, романнинг бош қаҳрамони Лолахоннинг аччиқ, аянчли, фожиали қисмати тимсолидир. Чаёни кўрганда инсоннинг эти қанчалик жунжукса, унинг ҳаётида бўлиб ўтган воқеалар, фожиали тақдири ҳам ўқувчини шундай ҳаяжонга солади.

Топишмоқ жавоби бевосита асарнинг бош қаҳрамонига боғлиқ.

Топишмоқ матни эса бутун асарда иштирок этадиган қаҳрамонларга қарата тўқилган поэтик воситадир.

Роман сюжети ҳамда қаҳрамонлари руҳияти билан танишар эканмиз, қаҳрамонлар орасидаги муносабатларнинг сунъийлигига, мантиққа мувофиқ келмаслигига амин бўламиз. Роман қаҳрамонларининг деярли барчаси яхши бўлишга эмас, яхши бўлиб кўринишга ҳаракат қилишларининг ўзиёқ эпиграф матнига ишорат беради.

Асар қаҳрамонларидаги сохталиқнинг ёмон оқибатга олиб келганлиги, ташқи кўриниш эмас, балки ички руҳ инсон ҳаётида муҳим ўрин эгаллагани ёзувчи томонидан очиқ берилади.

“Бир отим бор ажабгина, думлари гажаккина, ҳали келса кўрасиз, кула-кула ўласиз”. Топишмоқдаги “кула-кула ўласиз” бирикмаси замирида инсон табиатига хос бўлган сохталиқнинг ёмон оқибати, яъни “кула-кула” эмас, ҳақиқатан “кўрқа-кўрқа” ўласиз деган ғояси турибди. Шу ўринда романдаги Абдулла образига эътиборни қаратмоқчимиз.

Бу қаҳрамон одамларга яхши кўринишга ҳаракат қилмайди. У ўзини ҳурмат қилади, яхши кўради. Ҳар доим ақлга суяниб иш кўради. Шунинг учун ҳам у кўпчиликка ёқмайди. Лекин бундай инсонларнинг жамиятга фойдаси ҳам, зарари ҳам тегмайди. Абдулла образи жамиятдаги ҳақиқий, асл инсон қиёфаси қилиб чизилган.

Асарда бундай хусусиятга зид тарзда Ашур образи берилган. Аслини олганда, бу образ бутун бошли асарнинг моҳиятини белгилайди. Эпиграф ҳам Ашурга мос шаклда айтилган.

Жамиятда иймонли, ақл билан иш кўрадиган инсонлар кўпинча четда, одамлар эътиборидан йироқда келади. Шундай инсонлар борки, улар ўзларининг жирканч руҳияти билан одамлар орасида жамият шони, номуси, ори бўлиб яшайди. Ашур ҳам худди шундай руҳият эгаси. Адиб бу қаҳрамонини Абдуллага тескари равишда уятсиз ва сохтакор қилиб тасвирлайди.

Ашур қишлоқдошлари назарида оила ор-номусини ҳимоя қилувчи қаҳрамон қилиб гавдалантирилади. Афсуски, жамиятдаги кўпчилик одамлар инсоннинг ташқи кўринишига қараб баҳо беради, уни қаҳрамон даражасига кўтаради.

Бу қаҳрамон шундай хулқи билан асарнинг бош қаҳрамони Лолахоннинг

бошига етади. Энг аянчли жиҳати, одамлар уни “у аёл кишини ўлдирди, демак, у қотил” деб эмас, оила шаънини ҳимоя қилган қаҳрамонга чиқаришади.

“Жазирамадаги одамлар” асари моҳиятини Лолахоннинг ўлиmidан сўнг халқ орасида тарқалиб кетган гап-сўзлар очиб беради.

“Ҳақ рост, ҳақ рост, - дермиш улар бир-бирига гап маъқуллатиб. – Осмонда паришталар бор. Ана шу паришталарнинг каромати билан бошқа бировга отилган паншаха бурулибгина анави ер юткурнинг қорнига қадалган-да! Худойжоннинг ўзи қилмишига яраша жазоланганда, қора босгурни...”

“Бошқа бир одамлар Лолахоннинг асли бузуқи феъл жодугар экани, Ўроқ бечоранинг тупроғи ҳали совимай туриб пардоз-андозга зўр бергани, кундан кун хушрўйлашиб, кўзинга кўз сузиб, қош қоқиб қилпанглаб юрганини ашъвий далиллар билан исботлашга киришган эмиш” [4.315].

Асар бошида Лолахон одамлар орасида садоқат тимсолига айланган аёл эди. У гўзал фаришта эди. Бир пасда фариштадан жодугарга айланди. Одамзот шунақа, кўзи билан кўрмай, қўли билан ушламай, кўп нарсанинг тақдирини ҳал қилишга уринади. Жазирамадаги одамлар

ҳам худди шундай характерга эга бўлган антиқа кишилар эди.

Лолахоннинг кўнгли, ўй-хаёллари билан ҳеч ким ҳисоблашмади. Ваҳоланки, у бева қолганида ҳали ёш жувон эди. Уни Ўроқнинг ота-онаси ҳам, жамият одамлари ҳам тушунмади, эътиборга ҳам олмади.

Ўроқнинг онаси Хосият хола ўлганидан сўнг бир йил ўтиб, Файзулла ака уйланиш пайига тушиб қолади. Бунга фарзандлари рози бўлмайди. Аммо Файзулла ака қизларига бир ўқрайиб бергандан сўнг қизлари уни уйлантириб қўяди. Бу ҳолатга атрофдагилар ҳеч нима дейишмайди.

Асардаги ўзига хослик шундаки, ундаги ҳар бир қаҳрамон ўзича ўйлайди, фикрлайди, хулоса чиқаради, аммо бу қанчалик тўғри ёки нотўғри ёхуд аҳамиятсиз.

Романда ёзувчи томонидан эпиграфга мос равишда одамларнинг сохталиқ ва ҳақиқатнинг фарқига бормайдиган, аммо ҳар нарсда ўзининг ҳукмини чиқариб берадиган руҳий олами очиб берилади.

Шундай қилиб, ёзувчи Луқмон Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” романига эпиграф сифатида олинган топишмоқ асар бадииятининг мазмунини ифодалаб, сюжет қамровини ҳам ўз ичига олади. Халқ оғзаки ижодининг бири бўлган топишмоқ асар ғоясини очиб беришда асосий калит вазифасини бажаради.

Адабиётлар:

1. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т., 2013.
2. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. -Ж. 2. – Т.: Фан, 1992.
3. Ўзбек халқ топишмоқлари – Т., 2008.
4. Луқмон Бўрихон. Жазирамадаги одамлар. Роман. –Т.: Ғ.Фулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2005.

(Тақризчи: А.Сабирдинов, филология фанлари доктори).